

VASS JUDIT

KATONA JÓZSEF

BÁNK BÁN

(1815-19)

A BÁNK BÁN TÉMÁJA

A Bánk bán klasszikus történelmi tragédia, mely politikai és etikai kérdéseket feszeget. Katona történelmi köntösben valójában a felvilágosodás kori (19. sz. eleji) Magyarország súlyos problémáit boncolgatja.

Témája rétegzett:

- Szól a **zsarnokság** lélektanáról: Gertrudis tipikus önkényuralkodó, aki a hatalmat nem szolgálatnak, hanem uralkodásnak tekinti, lezülleszt és nyomorba taszítja az országot. Szélsőséges magatartásformákat vált ki az emberekből – behódolást, illetve lázadást. A főhős, Bánk bán tragédiája a zsarnokságból fakad, emlékeztet Hamlet tragédiájára: itt is a züllött hatalom és az etikusan (erkölcsösen) cselekedni akaró hős áll szemben egymással.
- A *Bánk bán* másik témája **az idegen elnyomás** természete. A dráma az éledő nacionalizmus korában íródott, az elnyomott magyarság panaszának is hangot ad, de rendkívül árnyaltan. Katona minden nemzeti elfogultság nélkül néz szembe a kérdéssel. A sovinizmust (idegengyűlöletet) mindkét oldalon bemutatja és elítéli. Gertrudisban és a magyar Petur bánban is. Sovinizmus sovinizmust szül, erőszakhoz vezet, ez tehát nem járható út.” Várdán! Belőled most a nemzeti rút gyűlölség beszél!” – mondja Bánk Peturnak.
- A *Bánk bán* Katona korának másik súlyos problémáját is feszegeti, a **jobbágyság helyzetét**. Tiborc panasza az elnyomott jobbágyság panasza, melyet csak a reformkorban tűz napirendjére a magyar politika. Katona megelőzi saját korát, a *Bánk bán* már a demokratikus nemzetfelfogást tükrözi, amelybe beletartozik a nép is.
- A mű **szerelmi tragédia** is, Bánk bán és Melinda tragédiája – klasszikus, othelloi tragédia, melyben az intrikus (cselszövő) szerepét Biberach és Ottó játssza.

A BÁNK BÁN SZERKEZETE

A *Bánk bán* **klasszikus, öt felvonásos tragédia**, drámai jambusokban írva.

(5 és feles jambus, U –)

- **Előversengés, Első szakasz:** a drámai alaphelyzet, a feszültségek bemutatása.
- **Második szakasz:** kibontakozás, a feszültség halmozása.
- **Harmadik szakasz:** a bonyodalom.
- **Negyedik szakasz:** ELSŐ BEFEJEZÉS - **konfliktus** kirobbanása, Bánk elköveti a tragikus vétséget, megöli Gertrudist, tragédiasorozat következik be. Itt érnek véget a klasszikus drámák, ez a hagyományos ötödik felvonás, a **megoldás.**
- **Ötödik szakasz:** MÁSODIK BEFEJEZÉS – POLITIKAI PROGRAM

A *Bánk bánnak* dramaturgiaiailag egy, politikailag két befejezése van.

A cselekményből fakadó befejezés a negyedik szakasz, a tragédia bekövetkezése. A politikai vagy írói befejezés az ötödik szakasz, a tragédia feloldása. Endrében Katona a vágyott uralkodót mutatja be, aki felvilágosult, etikus ember, a hatalmat szolgálatnak tekinti: az „emberi uralkodás” megtestesítője.

BÁNK ÚTJA, TRAGÉDIÁJÁNAK OKAI

Bánk bán jellemét Katona fokozatosan bontja ki, színre lépését tudatosan késlelteti: a drámai főhős csak az első felvonás végén jelenik meg. Személyiségéről már a

mellékszereplők szavaiból képet kaphatunk: az országban tekintélye van, amit nem hatalmával, hanem emberi minőségével vívott ki. Értékrendje: Isten - haza - király; azaz első helyen a becsület, azután az ország ügye, végül a király iránti lojalitás (hűség) áll. Indulatos, de magát fegyelmezni tudó ember: *"fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik"* - mondja róla a szerző. Hamleti alkat, törvénytisztelő ember, aki etikusan akar cselekedni, tettei következményét mindig mérlegeli, mégis ő követi el a tragikus vétséget azzal, hogy megöli Gertrudist, s ezzel erkölcsileg megsemmisül.

A tragédia azt követi nyomon, hogyan lett a békességet megőrizni akaró Bánkból lázadó, miért nem sikerült eredeti elhatározását megtartani.

Bánk vidéki körútjáról az első szakasz végén érkezik a királyi udvarba, s itt szembesül az országot és a családját fenyegető veszéllyel. A megoldást mindenki tőle várja: visszaállítani az erkölcsi értékrendet, orvosolni a nemzet panaszát. Bánkban az államférfi felelőssége és a magánember sérelme viaskodik, ezt tükrözi az első szakasz végi monológja, melyben elhatározza, hogy:

1. megőrzi az ország békéjét
2. higgadtan, érzelmeitől mentesen fog cselekedni
3. kideríti az igazságot, és törvényes eszközökkel fog küzdeni

„De hát Melinda! Oh! Hát a haza!

Itten Melindám, ottan a hazám —

A pártütés kiáltoz, a szerelmem

Tartóztat. — Énrám bíz a szunnyadó

*Gondatlan – énrám tevé le a
Szegény paraszt elfáradt csontjait:
Nem vélik ők a zendülést, mivel
Bánk a király személye – esküszöm
Meg is fogok felelni ennek, és
Habár tulajdon síromon fog is
A békességetek virágzani. –
Szedd rendbe lélek magadat, és szakaszd
Szét mindazon tündéri láncokat,
Melyekkel a királyi székhöz és
A hitvesedhez, gyermekidhez, oly
Igen keményen meg valál kötözve!
Úgy állj meg itt, pusztán, mint akkor, a
Midőn az alkotó szavára a
Reszketve engedő chaos magából
Kibocsátja. – Két fátyolt szakasztok el:
Hazámról, és becsületedről. A
Bocsánatot hörgés közt is mosolygom,
Ha ölettetésem ezekért leszen. – Egy
Mennykőcsapás ugyan letépheti
Rólam halandóságom köntösét; de
Jóhíremet ki nem törölheti.*

A feszültségekkel és veszélyekkel fokozatosan szembesül, az államférfi felelőssége mindig felülkerekedik benne - ez okozza a magánember tragédiáját.

Először a nemesség sérelmeit ismeri meg. A pártütő Petúrékat igyekszik leszerelni, hogy megmentse az országot a polgárháborútól. Petúrékat sikerül erkölcsi érvekkel meggyőznie arról, hogy az erőszak erőszakot szül, ami polgárháborúba sodorhatja az országot. Másrészt szembesíti Petúrt önellentmondásaival – Gertrudis sovinizmusa őt is sovinizttávé tette, már gyűlöl minden meránit.

Itt látható a Bánk és Petur értékrendje közötti ellentét: Bánknak első helyen Isten, azaz a becsület áll, Peturnak első helyen a magyarság, ezért még gyilkosságra is hajlandó lenne. Nemzeti érzelmeit és férfiúi hiúságát előbbre helyezi az ország békéjénél, az idegen elnyomó hatalom sovinizttávé tette. *"Isten nem segít soha felkent királyok ellen"* – figyelmezteti Bánk Peturt a lázadás erkölcsi tarthatatlanságára, a király iránti kötelező lojalitásra. Bánk azt mondja, hogy ahhoz, hogy ő lázadó legyen, „bánki sértődés kívántatik.” Ezzel azt fejezi ki, hogy a végsőig kitart az etikus-törvényes eszközök mellett. Mikor sikerül Petúrékat leszerelnie, érkezik meg Biberach, hozva a hírt, hogy Melinda nevét bemocskolták. Ekkor Bánk meginog elhatározásában, s arra kéri a lázadókat, hogy ne oszoljanak szét.

A harmadik szakaszban a személyes sérelem és a jobbgység panaszja dominál. Tiborc első kifakadását nem is hallja, mert személyes sérelme kerekedik felül. Amikor lehiggad, és Tiborc panaszára is képes figyelni, azt üzeni a népnek: *"Él még Bánk."* - azaz cselekedni fog. Ezen a ponton Bánkban összegződik a nemzet és a magánember sérelme.

Bánk és Gertrudis találkozását Katona a negyedik felvonásban is késlelteti. Gertrudis szobájában először "idegenek" tesznek panaszt a királyné jogtiprása miatt. Katona ezzel is hangsúlyozza a magyarság jogos panaszát, másrészt azt, hogy nem általában

az idegenekkel van baj, hanem a nemzetiségi elfogultsággal. Mikhálnak nagyon fontos szerepe van a műben, bár alig szólal meg: ő a hazájából elüldözött, nemzetiségében megalázott ember archetípusa.

Bánk ambivalens érzésekkel lép a királyné szobájába, hol békével akar távozni, hol az indulat ragadja el. Gertrudis nem viseli el, hogy erkölcsileg alul marad, és hatalmától elvakultan maga provokálja ki Bánk sértő szavait, majd azzal, hogy tört emel Bánkra, pattanásig feszíti a húrt – Bánkban a sérelem és az indulat kerekedik felül, s megöli Gertrudist.

A jelenet szimbolikus – örök történelmi parabola. A zsarnokság lényege: a törvényes utakat eltorlaszolja: Bánk előtt nem maradt más, csak a behódolás vagy a lázadás.

A gyilkosság után Bánk összeomlik, maga mondja ki maga felett az ítéletet: *"De te ne örülj, hazám! - Nézd, reszket a bosszúálló."* Amitől Peturékat óvta, maga követte el, kitör a polgárháború, ártatlanok halnak meg.

A tragédia egyik befejezése ez – a cselekményből fakadó tragikus vég.

Az ötödik szakasz valójában deus ex machina befejezés, írói megoldás, politikai program.

Endre ugyanolyan helyzetben van, mint volt Bánk: magánemberként és államférfiként is sérelmet szenvedett. (Hazája polgárháborútól szenved, feleségét megölték.) Hosszas vívódás után nem áll bosszút Bánkon, az ország békéjét előbbre helyezi a személyes sérelemnél, ezzel nemzetének szolgálatát igazságot. Ő az *"emberi uralkodás"* jelképe, a felvilágosult uralkodóé, aki a hatalmat szolgálatnak tekinti.

A Bánk bán előadása a Nemzetiben 1861-ben
A színház világtörténete I-II. Főszerkesztő: Hont Ferenc.
Gondolat, Budapest, 1972, II. kötet, Magyarország 10. kép.

BÁNK TRAGÉDIÁJÁNAK OKAI

Bánk tragédiájának szubjektív és objektív okai vannak.

Szubjektív oka az, hogy a Gertrúdiisszal kitört vita során Bánkban az indulat kerekedik fölül, magyarként és férjként is sértve érzi magát, és megöli a királynét, azaz saját erkölcsi értékrendje ellen cselekszik, hiszen célja mindvégig a törvényes (békés) megoldás volt.

Tragédiájának objektív oka a zsarnokság természetében keresendő. Bánk, akárcsak Hamlet, mérlegelő hős, akinek egy erkölcstelen hatalommal szemben kellene helyreállítania a megbombolt értékrendet és igazságot. Bánk tragédiája azt is bizonyítja, hogy a zsarnoksággal szemben a törvényes út járhatatlan. Ezt érti meg Endre a mű végén, s ezért nem áll bosszút Bánkon.

1. A BÁNK BÁN UTÓÉLETE

A tragédia Katona korában visszhang nélkül maradt, csak a reformkorban fedezték fel. Ekkor válik a magyar szabadság programadó művévé. 1848. március 15-én a Pesti Magyar Színház a *Bánk bánt* tűzi műsorára, de a forradalmi lelkesedés elsodorja az előadást.

Az operaváltozat 1861-ben készült el. Szöveggönyvét Egressy Béni írta, a zeneszerző Erkel Ferenc. A drámáról először Arany János írt tanulmányt, s azt mondta róla: „egyetlenünk, a maga nemében” – azaz eredeti, magyar dráma.

